

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/3 2019 s. 1467-1478, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TUVA TÜRKÇESİNDE BULUNAN GİRTLAKSI (FARİNGAL) ÜNLÜLERİN FONEMİK ÖZELLİĞİ HAKKINDA

Gamze YILDIRIM*

Geliş Tarihi: Temmuz, 2019

Kabul Tarihi: Eylül, 2019

Öz

Tuva Türkçesindeki gırtlaksı (yutaklanan-faringal) ünlülerle ilgili genel kanaat, söz konusu ünlülerin birincil kısa ünlülerden geliştiği yönündedir; ancak 900'ü aşkın sözcükte yaptığımız tarama sonucunda 10 sözcükte, gırtlaksı ünlülerin Ana Türkçede bulunan birincil uzun ünlülerden geliştiği görülmektedir. Bu durum şu şekilde formüle edilebilir: $*\bar{V} > v' / *V > v'$. Her iki durumda da Tuva Türkçesinin karakteristik seslerinden olan gırtlaksı ünlüler, iki farklı ses birimin (fonem) alt ses birimleri (alofon) durumundadır. Biz bu çalışmada, hem Tuva Türkçesinde gırtlaksılaştıran birincil uzun ünlülerin karşılaştırmalı bir listesini sunmaya hem de söz konusu ünlüleri fonemik açıdan değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Tuva Türkçesi, gırtlaksı ünlüler, Ana Türkçe, fonem.

ON PHONEMIC STATUS OF PHARYNGEAL VOWELS IN TUVA TURKISH

Abstract

The common belief on pharyngeal vowels in Tuva Turkish is that they have evolved from primary short vowels. However, through analysis of more than 900 words, this study demonstrates that in 10 different words, pharyngeal vowels have evolved from Proto-Turkic (PT) primary long vowels. This can be formulated as $*\bar{V} > v' / *V > v'$. Whether they are evolving from short vowels or long vowels, pharyngeal vowels of Tuva Turkish are allophones of 2 different phonemes. This study aims to provide a comparative analysis of pharyngealization of primary long vowels and to analyze these vowels in terms of their phonemic status.

Keywords: Tuva Turkish, pharyngeal vowels, Proto-Turkic, phoneme.

* Doktora Öğr.; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yldrmgmz@hotmail.com

Giriş

Rusya Federasyonu içinde özerk bir yapıya sahip olan Tuva Cumhuriyeti; doğu ve güneyde Moğolistan, batıda Altay, kuzeyde ise Hakas Muhtar Cumhuriyetleri ile komşudur (İpek, 2016, s. 1627).

Günümüzde Tuva Türklerinin büyük çoğunluğu Tuva Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bununla birlikte, Moğolistan'da ve Çin'in Şincan Özerk Bölgesi'nde de Tuva toplulukları bulunmaktadır (Arıkoğlu, 2007, s. 1151).

Altay, Saha, Hakas Türkçeleri ile birlikte Türk lehçelerinin kuzeydoğu grubuna dahil olan Tuva Türkçesi hususunda yapılan tasnif çalışmalarında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Samoyloviç, Bogoroditskiy, Räsänen, Benzing; Yakut, Tuva ve Hakas Türkçelerini "Kuzey Türkçesi" adı altında bir ana grup olarak ele almış ve daha sonra alt gruplara ayırmıştır. Benzing, üç lehçeye Altay Türkçesini dahil ederek söz konusu dört lehçeyi, Yakut Türkçesi ve diğerleri olmak üzere iki alt gruba ayırmıştır. Reşit Rahmeti Arat ve Talat Tekin -d- ve -z- seslerinden hareketle Tuva ve Hakas Türkçelerini farklı gruplarda değerlendirmişlerdir. Menges, Poppe ve Doerfer ise Tuva ve Hakas Türkçelerini aynı ana grup içinde ele almışlardır (Arıkoğlu, 2007, s. 1151).

1. Tuva Türkçesinin Ünlü Yapısı

Tuva Türkçesinin 24 ünlüsü bulunmaktadır. Bu ünlüler normal süreli, gırtlaksız (yutaklanan-faringal) ve uzun ünlüler olmak üzere üç gruba ayrılır. Tuva Türkçesindeki normal süreli ünlüler Türkiye Türkçesindeki ünlülere benzer: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. Uzun ünlüler ise ünsüz düşmesi sonucu ortaya çıkmış ikincil uzunluklardır. Tuva Türkçesinde *g*, *ñ*, *l*, *r* gibi ünsüzlerin düşmesi sonucunda yan yana gelen normal süreli ünlüler ikincil uzun ünlüleri oluşturur: *ogul* > *ool*, *yanak* > *çaak*, *agız* > *aas*, *bağır* > *baar*, *ogır* > *oor* "hırsızlık" gibi (Arıkoğlu, 2007, s. 1154).

Tuva Türkçesinde, asli (birincil) ünlülerin bulunduğunu öne süren araştırmacılar da bulunmaktadır. F. G. İshakov ve A.A. Pal'mbah *düün* "dün" sözcüğünün asli uzun ünlü taşıdığını belirtmişlerdir. K. A. Biçeldey ise *kuura*- "kurumak", *daadıla*- "tadını almak", *eer*- "havlamak" sözcüklerini birincil ünlü uzunlukları için örnek göstermiştir. İ. V. Kormuşin de Tuva Türkçesinin Bay-Tayga ağzında birincil uzunlukların bulunduğunu belirtir: *aak* "beyaz", *eer* "erkek", *döört* "dört", *üüş heem* "üç nehir", *çeerge* "yere, yerde" (Koçoğlu Gündoğdu, 2010, s. 74). Bazı kaynaklarda *ööd* "öd" sözcüğünün de uzun ünlülü olduğu görüşü paylaşılr (Arıkoğlu, 2007, s. 1154).

2. Tuva Türkçesinde Bulunan Gırtlaksı (Faringal) Ünlüler

Tuva Türkçesinde bulunan 24 ünlünün 8 tanesini gırtlaksı (yutaklanan- faringal) ünlüler oluşturur: a', e', ı', i', o', ö', u', ü'. Söz konusu ünlüler sözcüklerin ilk hecesinde bulunur ve sözcük ek aldığı anda çoğunlukla gırtlaksılık kaybolur (Arıkoğlu, 2007, s. 1153).

Gırtlaksı ünlülerin alfabe gösterilmesi ile ilgili farklı yöntemler kullanılmıştır. 1930 yılında, Latin kökenli Tuva harfleri yapıldığı sırada gırtlaksı ünlüler için özel bir işaret kullanılmamış ve söz konusu ünlüler, tek heceli sözcüklerde uzun ünlü ile sözcük ek aldığı anda ise kısa ünlüyle belirtmeye çalışılmıştır: *keeş* “deri”, *keşter* “deriler”; *kuuş* “kuş”, *sug kuzu* “su kuşu” gibi. Yazılışları aynı sözcüklerde ise gırtlaksı ünlüyü belirtmek için sözcüğün ünlüsü çift yazılmıştır: *paazi* “başı”, *pazi* “tavası”; *eedi* “eti”, *edi* “eşyası”. Tuva şairlerinden O. K. Saganool, 1937 yılında gırtlaksı ünlüleri göstermek için h sesinin kullanılmasını teklif etmiştir: *pahş* “baş”, *pahzi* “başı”, *ah* “at”, *oh* “ot” gibi (Arıkoğlu, 2000, s. 543). 1941 yılında Kiril kökenli alfabeğe geçilmiş, 1960’larda ise gırtlaksı ünlüler sertleşme işareti (Ъ) ile gösterilmiştir (Arıkoğlu, 2000, s. 546).

1968 yılında basılan Tuvaca- Rusça sözlükte, yazılışları aynı olan sözcüklerde karışıklığı önlemek amacıyla sadece on kelimedede gırtlaksı ünlüler belirtilmiştir: *a't* “at”, *at* “isim”; *a'ş- çem* “yemek”, *aş* “aç”; *da's* “taş”, *daş* “dış”; *dü's* “öğle”, *düş* “rüya”; *ka't* “kat”, *kat* “yemiş”; *kı'ski* “kış”, *kışki* “çığlık”; *o't* “ot”, *ot* “ateş”; *ça's* “yağış”, *ças* “bahar”; *çü'k* “yük”, *çük* “yön, taraf”; *e't* “et”, *et* “eşya” (Arıkoğlu, 2000, s. 547).

1950’li yıllara kadar, Tuva Türkçesinde bulunan gırtlaksı ünlülerin fonetik özellikleri ile ilgili herhangi bir laboratuvar çalışması yapılmamıştır; ancak 1950-56 yıllarında Leningrad Üniversitesi Doğu Fakültesinin Şerbi Laboratuvarı’nda M. İ. Matuseviç ve V. M. Nadelyev yönetiminde Tuvalı öğrenciler üzerinde çalışmalar yapılmış ve söz konusu ünlülerin gırtlaksı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Arıkoğlu, 2000, s. 544).

David Harrison “Topics In The Phonology And The Morphology of Tuvan” adlı doktora tezinde gırtlaksı ünlüleri, fonetik laboratuvarında akustik özellikleri bakımından incelemiş ve “*low pitch*” terimini kullanarak IPA sisteminde alçak ton için kullanılan (̀) diyakritiği (ayırıcı) ile işaretlemiştir (Harrison, 2000, s. 54-70). Harrison, Tuva Türkçesindeki ilk hece ünlülerinin kısa, gırtlaksı (low pitch) ve uzun olmak üzere üçlü bir karşıtlık oluşturabileceği fikrini de öne sürmüştür (Harrison, 2000, s. 56). Biçeldey, Tuva Türkçesinde on dokuz bin kadar gırtlaksı ünlü taşıyan sözcük bulunduğunu belirtmiştir; ancak Harrison, çalışmasında bu sözcüklerin sayısının birkaç yüz sözcüğü geçmediği tahmininde bulunur (Harrison, 2000, s. 56).

3. Gırtlaksız Ünlülerin Tarihi Gelişim Seyri ve Fonemik Özelliği

Gırtlaksız ünlülerin tarihi gelişim seyri ve kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Şçerbak, Tuva Türkçesindeki gırtlaksız ünlüleri İlk Türkçe uzunluklarını muhafaza eden Türkmen ve Yakut lehçeleri ile karşılaştırmış ve söz konusu ünlülerin kısa ünlülerle uygunluk gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Şçerbak, gırtlaksız ünlülerin Türkmence ve Yakutçada bulunan uzun ünlülerle denklik kurmasının istisna teşkil ettiğini öne sürer. Ona göre, patlayıcı ve akıcı ünsüz çifti önünde beliren gırtlaksız ünlü, sadece birkaç sözcükte uzun ünlülerle uygunluk gösterir: *ku'rt* “kurtçuk”, *çu'rt* “yurt” (Şçerbak, 1998, s. 62-64). Ancak gırtlaksız ünlülerin Şçerbak’ın ileri sürdüğü fikrin aksine, farklı sözcüklerde de Ana Türkçede bulunan uzun ünlüler ile uygunluk gösterdiği görülmektedir: Tuv. *a'ş* “aş, yemek” (< AT *āš); Tuv. *ı'ş*- “ışışmek” (< AT *sīš-); Tuv. *ı't* “köpek” (< AT *īt); Tuv. *bi't* “bit” (< AT *bīt); Tuv. *bu'duk* “ağaç dalı” (< AT *būti-); Tuv. *kü'ze* “istemek” (< AT *kūse-); Tuv. *dü'ş* (< AT *tūš). Şçerbak, aynı çalışmada gırtlaksız ünlülerin *p, t, ç, k, s, ş* ünsüzlerinin güçlü soluklanmasının (aspiration) etkisiyle meydana geldiği görüşünü paylaşır (Şçerbak, 1998, s. 67).

Serebrennikov, İlk Türkçede bulunan uzun ünlülerin Tuva Türkçesinde gırtlaksızlaşmadığı ve kısa ünlülerle karıştığı fikrini öne sürmüştür (Serebrennikov, Gadjieva, 2011, s. 37).

F. G. İshakov, gırtlaksız ünlülerin -ğ- sesinin erimesi sonucu oluştuğunu belirtir: Tuv. *ça'ş*, Türkm. *yağış* “yağmur”; Tuv. *a't*, Moğ. *ağt* “at” gibi. Şçerbak, İshakov’ un bu kuramına yetersiz örnek sebebiyle itiraz etmiştir (Şçerbak, 1998, s. 65).

Pal'mbah, Tuva Türkçesindeki gırtlaksız ünlülerin fonemik (anlam ayırt edici) olduğunu belirterek şu örnekleri verir:

at “ad” ____ a't “at”

ıt- “göndermek” ____ ı't “köpek”

ot “od, ateş” ____ o't “ot”

et- “etmek” ____ e't “et”

ças “bahar” ____ ça's “yağmur”

düş “uyku” ____ dü'ş- “düşmek”

aş “aç” ____ a'ş “aş, yemek” (Tekin, 1995, s. 34).

Talat Tekin, Pal'mbah'ın listesine dikkat çekerek gırtlaksız olmayan ünlülerin Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülere denk geldiğini belirtmiştir; ancak bu konuda kesin bir sonuca ulaşabilmek için daha çok malzemeye ihtiyaç duyulduğunu da vurgulamıştır (Tekin, 1995, s. 34).

Biz 900'ü aşkın sözcükte yaptığımız tarama neticesinde Ana Türkçede bulunan uzunlukların bazı sözcüklerde, genel kanaatin tersine Tuva Türkçesinde gırtlaksızlaştığını tespit ettik. Tespit ettiğimiz 10 sözcüğün karşılaştırmalı listesi şu şekildedir:

1. AT *hārt “arka, dağ geçidi” (Tekin, 1995, s. 173)

EUT art (EUTS, 20); KT art (DLT IV, 37); Kıp. art, ard “arka” (KTS, 12); Türk. art; Az. ard; Türkm. ārt; Uyg. art; Tat. art; Başk. art; Kırg. art; Kaz. art (TLS I, 26-27); Gag. ārt, art (GTS, 2); KMalk. art (KMTS, 90); Krm. art (KrmTS, 49); Kum. art (KumTS, 40); Alt. art (ATS, 28); Hal. hā^art (WChal., 122); **Tuv. a^art**; Yak. ārtık “dağ geçidi” (EDAL, 1157).

2. AT *āş “aş, çorba” (Tekin, 1995, s. 172)

EUT aş, aşı- “yemek, yemek yemek” (EUTS, 23); KT aş, aşı- (DLT IV, 42); Kıp. aş, aşı- “yemek, yemek yemek” (KTS, 14); HT aş (NF, 23); Türk. aş; Az. aş; Türkm. aş; Uyg. aş; Tat. aş; Kırg. aş; Kaz. as (TLS I, 30-31); KMalk. aş (KMTS, 91); Krm. aş (KrmTS, 50); Kum. aş (KumTS, 44); Hal. āş, āş (WChal., 83); Hak. as (HTS, 52); **Tuv. a^aş¹**; Yak. as (EDAL, 605).

3. AT *sīş- “şişmek” (Tekin, 1995, s. 176)

EUT sış- (EUTS, 207); KT sış “şiş, şişmiş” (DLT IV, 519); Kıp. sış- (KTS, 254); Çağ. sış- (ÇTS, 1049); Türk. sış-; Az. sış-; Türkm. çış-; Özb. sış- (TLS I, 826-827); Hal. sış- (WChal., 196); Kırg. sış- (KırgTS, 690); Başk. şış- (BTS, 557); Kum. sış- (KumTS, 311); Çuv. sış- (ÇuTS, 303); **Tuv. ı^aş-**; Yak. is- (EDAL, 429).

4. AT *ıt “köpek” (Tekin, 1995, s. 176)

Kök. it “köpek yılı” (OY, 142); EUT it (EUTS, 100); KT it (DLT IV, 221); Kıp. it (KTS, 116); HT it (IM, 35); Türk. it; Az. it; Türkm. it; Özb. it; Uyg. it, işt; Kırg. it; Kaz. iyt (TLS I, 408-409); Hal. it (WChal., 141); KMalk. it (KMTS, 230); Tat. ét (TTS, 129); Başk. ét (BTS, 159); Alt. iyt (ATS, 91); Çuv. yıtı, yıt (ÇuTS, 91); **Tuv. ı^at²**; Yak. it (EDAL, 1029).

5. AT *bit “bit” (Tekin, 1995, s. 176)

¹ Ayrıca bk. Harrison K. David, Anderson D.S. Gregory, “Tuvan Talking Dictionary”, <http://talkingdictionary.swarthmore.edu/tuvan/?fields=gloss&q=food> (Erişim tarihi: 27.03.2019).

² Ayrıca bk. Harrison K. David, Anderson D.S. Gregory, “Tuvan Talking Dictionary”, <http://talkingdictionary.swarthmore.edu/tuvan/?fields=gloss&q=dog> (Erişim tarihi: 27.03.2019).

EUT bit (EUTS, 45); KT bit (DLT IV, 95); Kıp. bit (KTS, 33); HT bit (IM, 20); Çağ. bit (ÇTS, 155); Türk. bit; Az. bit; Türkm. bit; Özb. bit; Uyg. pit, pişt; Kırg. bit; Kaz. bit (TLS I, 72-73); Tat. bêt (TTS, 59); Başk. bêt (BTS, 79); Hal. bit (WChal., 93); Krm. bit (KrmTS, 62); KMalk. bit (KMTS, 123); Kum. bit (KumTS, 76); Alt. biyt (ATS, 41); Çuv. piytî (ÇuTS, 172); **Tuv. bi't**; Yak. bit (EDAL, 1081).

6. AT *būtu- “budamak” (Tekin, 1995, s. 179)

EUT butık “budak, ağaç dalı” (EUTS, 55); KT butık, butak (DLT IV, 120); Kıp. buda- “budamak”, budag, budak, butag, butak; HT butak (IM, 22); Çağ. buda- (ÇTS, 169); Türk. buda-, budak; Az. buda-, budag; Özb. butâklâ-, butâk; Uyg. puti-, putak; Tat. botak; Başk. botak; Kırg. buta-, butak; Kaz. buta-, butak (TLS I, 82-83); Türkm. pūda-, pūdak (TüTS, 538); **Tuv. bu'duğ**; Yak. bitā-, butuğ (EDAL, 1114).

7. AT *kūrt “kurt, böcek” (Tekin, 1995, s. 179)

EUT kırt (EUTS, 188); KT kırt (DLT IV, 383); Kıp. kırt, kırd (KTS, 164); HT kırt (IM, 48); Çağ. kırt (ÇTS, 672); Türk. kurt; Az. ğurd; Türkm. ğürt; Özb. kırt; Uyg. kırt; Tat. kıort; Kırg. kırt; Kaz. kırt (TLS I, 518-519); Hak. hurt (HTS, 196); Çuv. hurt (ÇuTS, 275); **Tuv. kı'rt**³ (EDAL, 808).

8. AT *yūrt “yaylak, obanın göçüp konduğu yer” (Tekin, 1995, s. 180)

Kök. yurt “yurt, kamp yeri, konaklama yeri” (OY, 192); EUT yurt (EUTS, 305); KT. yurt (DLT IV, 816); Kıp. yurt (KTS, 330); Çağ. yurt (ÇTS, 1263); Türk. yurt; Türkm. yūrt; Özb. yurt; Uyg. yurt; Tat. yort; Başk. yort; Kırg. curt (TLS I, 998-999); Hal. yū^urt (WChal., 230); Krm. yurt (KrmTS, 385); Kum. yurt (KumTS, 400); Hak. çurt (HTS, 109); Alt. curt (ATS, 66); Çuv. şurt (ÇuTS, 212); **Tuv. çu'rt**; Yak. surt (EDAL, 1000).

9. AT *kūse- “arzu etmek” (Tekin, 1995, s. 185)

Kıp. küse-, köse- (KTS, 169); Türkm. küyse- (TüTS, 431); Tat. kösen- (TTS, 229); Kırg. küsö- (KırTS, 542); **Tuv. kü'ze-** (EDAL, 829).

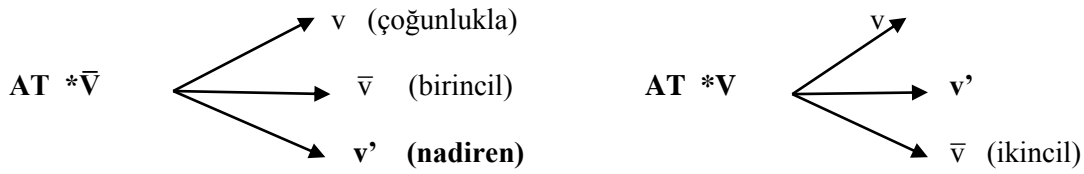
10. AT *tūş “gün ortası, öğle vakti” (Tekin, 1995, s. 185)

Kıp. tüş, düş (KTS, 288); Çağ. tüş (ÇTS, 1174); Özb. tüş; Uyg. çüş; Tat. tös; Başk. tös; Kırg. tüş; Kaz. tüş (TLS I, 674-675); Kum. tüş (KumTS, 346); Alt. tüş (ATS, 190); **Tuv. dü'ş**⁴ (EDAL, 1384).

³ Ayrıca bk. Harrison K. David, Anderson D.S. Gregory, “Tuvan Talking Dictionary”, <http://talkingdictionary.swarthmore.edu/tuvan/?fields=gloss&q=worm> (Erişim tarihi: 27.03.2019).

⁴ Ayrıca bk. Harrison K. David, Anderson D.S. Gregory, “Tuvan Talking Dictionary”, <http://talkingdictionary.swarthmore.edu/tuvan/?fields=gloss&q=noon> (Erişim tarihi: 27.03.2019).

Ana Türkçedeki kısa ünlülerin büyük bir çoğunluğu Tuva Türkçesinde gırtlaksılaşmıştır; ancak az sayıda dahi olsa AT’de bulunan uzun ünlülerin de Tuva Türkçesinde gırtlaksılaşığı görülmektedir. Eş zamanlı bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde gırtlaksı ünlüler ile normal süreli ünlülerin fonemik zıtlık oluşturduğu tespit edilebilir; fakat art zamanlı bir değerlendirme ile gırtlaksı ünlülerin farklı fonemlerin (ses birim) alt ses birimleri (alofon) olduğu sonucuna ulaşılabilir. Tuva Türkçesindeki ünlülerin tarihî gelişim seyri gırtlaksı ünlüler dahil edilerek şu şekilde gösterilebilir:

Her iki durumda da gırtlaksı ünlüler fonemik bir özellik göstermemektedir. Söz konusu ünlüler, iki farklı fonemin (AT * \bar{V} , AT * V) alt ses birimi (alofon) durumundadır ve ikincildir.

4. Sonuç

Tuva Türkçesinde bulunan gırtlaksı ünlüler ile ilgili genel görüş, söz konusu ünlülerin Ana Türkçe ve İlk Türkçedeki birincil kısa ünlülerden geliştiği yönündedir; ancak yaklaşık 900 sözcükte yaptığımız tarama sonucunda, 10 sözcükte gırtlaksı ünlülerin birincil uzun ünlülerden geliştiği tespit edilmiştir: Tuv. *a'rt* “arka, dağ geçidi” (AT *hārt); Tuv. *a'ş* “aş, yemek” (AT *āş); Tuv. *ı'ş*- “şişmek” (AT *sīş-); Tuv. *ı't* “köpek” (AT *īt); Tuv. *bı't* “bit” (AT *bīt); Tuv. *bu'duḡ* “budak” (AT *būti-); Tuv. *ku'rt* “kurtçuk” (AT *kūrt); Tuv. *çu'rt* “yurt” (AT *yūrt); Tuv. *kü'ze*- “istemek, arzu etmek” (AT *kūse-); Tuv. *dü'ş* (AT *tūş).

Bununla birlikte, eş zamanlı bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde gırtlaksı ünlülerin anlam ayırt edici (fonemik) bir nitelik taşıdığı görülmektedir: at “ad”, a't “at”; it- “göndermek”, ı't “köpek”; et- “etmek”, e't “et” gibi. Ancak art zamanlı bir inceleme ile hem kısa hem de uzun (kısmen) ünlülerden gelişen gırtlaksı ünlülerin birer fonem değil, alt ses birim (alofon) olduğu sonucuna varılabilir: Tuv. *a'rt* “arka, dağ geçidi” (< AT *hārt); Tuv. *ı't* “köpek” (< AT *īt); Tuv. *a'ş* “aş, yemek” (< AT *āş); Tuv. *e't* “et” (< AT *et); Tuv. *a'ş*- “açmak” (< AT *aç-); Tuv. *o't* “ot” (< AT *ot).

Kısaltma ve İşaretler

Alt.	: Altay Türkçesi
AT	: Ana Türkçe
ATS	: Altay Türkçesi Sözlüğü

Az.	:Azerbaycan Türkçesi
Başk.	: Başkurt Türkçesi
bk.	: bakınız
BTS	: Başkurt Türkçesi Sözlüğü
Çağ.	: Çağatay Türkçesi
ÇTS	: Çağatay Türkçesi Sözlüğü
ÇuTS	: Çuvaş Türkçesi Sözlüğü
Çuv.	: Çuvaş Türkçesi
DLT	: Divânü Lügati't Türk
EDAL	: An Etymological Dictionary of Altaic Languages
EUT	: Eski Uygur Türkçesi
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Gag.	: Gagavuz Türkçesi
GTS	: Gagavuz Türkçesi Sözlüğü
Hak.	: Hakas Türkçesi
Hal.	: Halaç Türkçesi
HT	: Harezmi Türkçesi
HTS	: Hakas Türkçesi Sözlüğü
IM	: İbni Mühennâ Lügati
İT	: İlk Türkçe
Kaz.	: Kazak Türkçesi
KB	: Kutadgu Bilig
Kıp.	: Kıpçak Türkçesi
Kırg.	: Kırgız Türkçesi
KırgTS	: KIRGIZ Türkçesi Sözlüğü
KMalk.	: Karaçay-Malkar Türkçesi
KMTS	: Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü
Krm.	: Kırım-Tatar Türkçesi
KrmTS	: Kırım-Tatar Türkçesi Sözlüğü
KT	: Karahanlı Türkçesi
KTS	: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Kum.	: Kumuk Türkçesi
KumTS	: Kumuk Türkçesi Sözlüğü
NF	: Nehcü'l- Feradis
OY	: Orhon Yazıtları
Özb.	: Özbek Türkçesi
Tat.	: Tatar Türkçesi
TLS	: Türk Lehçeleri Sözlüğü
Tuv.	: Tuva Türkçesi
Türk.	: Türkiye Türkçesi
Türk.m.	: Türkmen Türkçesi
TüTS	: Türkmen Türkçesi Sözlüğü
Uyg.	: Uygur Türkçesi

WChal.	: Halaç Türkçesi Sözlüğü (Wörterbuch des Chaladsch)
Yak.	: Yakut Türkçesi
*V	: varsayımsal (hipotetik) kısa ünlü
*V̄	: varsayımsal (hipotetik) uzun ünlü
v'	: gırtlaksız ünlü
v	: kısa ünlü
v̄	: uzun ünlü

Kaynaklar

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III- indeks*. İstanbul: TKAE Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2000). Tuva Türkçesinde gırtlaksız ünlüler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10, s. 543-547.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Tuva Türkçesi*. (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ Yay., s. 1151-1128.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l Ferâdis, dizin- sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgati't Türk IV (Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Battal, A. (1997). *İbni- Mühennâ Lûgati*. Ankara: TDK. Yayınları.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi- Türkiye Türkçesi sözlük*. Konya: Tablet Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Doerfer, G. ve Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch des chaladsch (dialekt von charrab)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gaydarci, G. A. vd. (1991). *Gagauz Türkçesinin sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca- Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E. vd. (2007). *Hakasça- Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Harrison, K. D. (2000). *Topics in the phonology and the morphology of tuvan*. Ph. D. Dissertation, New Haven, Connecticut: Yale University.
- Harrison, K. D., Anderson D. S. Gregory, "Tuvan talking dictionary", <http://talkingdictionary.swarthmore.edu/tuvan/> (Erişim tarihi: 27.03.2019).
- İpek, B. (2016). Tuva Türkçesinde pekiştirme edatları, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 5(4), 1627-1650.
- Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I- II* (Komisyon) (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koçoğlu (Gündoğdu), V. (2010). Tuva Türkçesindeki ünlü uzunluklarına dair. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 73-80.
- Muzafarov, R. ve Muzafarov, N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi- Rusça sözlük* (çev. Nariman Seyityahya). Ankara: TDK Yayınları.
- Öner, M. (2015). *Kazan- Tatar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Serebrennikov, B. A. ve Gadjeva, N. Z. (1998). *Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı-tarihî grameri*. Ankara: TDK. Yayınları.

- Starostin, S., Dybo, A. ve Mudrak, O. (2003). *An etymological dictionary of altaic languages*, (3 Vol.). Brill.
- Şçerbak, A. M. (1998). *Türk lehçelerinin karşılaştırmalı ses bilgisi*. Ankara: TDK. Yayınları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay- Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2008). *Orhon yazıtları*. Ankara: TDK. Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. vd. (1995). *Türkmençe- Türkçe sözlük*. Ankara: Simurg Yay.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK. Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü I-II*. Ankara: TDK Yayınları.

Extended Abstract

Tuva Turkish has 24 vowels which are divided into 3 groups: short, pharyngeal, long vowels.

The short vowels are similar to the vowels in Turkish: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. The long vowels which have emerged as a consequence of consonant dropping are of secondary length. In Tuva Turkish, after dropping of consonants such as g, ñ, l, r the remaining two short vowels form secondary long vowels: ogul > ool, yanak > çaak, agız > aas, bağır > baar, ogır > oor “hırsızlık” gibi. (Arıkoğlu, 200, p.1154). Some researchers have different opinions about the existence of primary long vowels in Tuva Turkish. For example, F.G. Ishakov and A. A. Pal'mbah state that the word *düün* “yesterday” has actually a primary long vowel. K.A. Biçeldey lists the words *kuura-* “to dry”, *daadıla-* “to taste”, *eer-* “to bark” as examples of primary long vowels.

According to I. V. Kormusin Bay-Tayga dialect of Tuva Turkish also has primary long vowels. *aak* “white”, *eer* “man”, *döört* “four”, *üüş heem* “three rivers”, *çeerge* “on the floor”(Koçoğlu Gündoğdu, 2010, p. 74). Some researchers state that the word *ööd* “bile” has a primary long vowel, too.

In Tuva Turkish 8 of 24 vowels are classified as pharyngeal vowels: a', e', ı', i', o', ö', u', ü'. These vowels are found in the first syllable of the words and they lose their pharyngeal aspect when a suffix is added.

Şçerbak compared pharyngeal vowels of Tuva Turkish to the vowels in Turkmen and Yakut, which preserve their Pre-Turkic vowel length, and he concluded that these vowels in Tuva Turkish are similar to short vowels. He argued that is an exception when Tuva Turkish pharyngeal vowels are equivalent to long vowels in Turkmen and Yakut. According to Şçerbak, a pharyngeal vowel which appears before a pair of plosive and trill consonants can be considered as o long vowel. *ku'rt* “worm”, *çu'rt* “homeland” (Şçerbak, 1998, p. 62-64).

Serebrennikov claims that Pre-Turkic long vowels don't become pharyngeal vowels (Serebrennikov, Gadjeva, 2011, p. 37).

F. G. Ishakov argues that pharyngeal vowels are actually a consequence of dropping of -ğ- sound (Tuva Turkish *ça'ş*, Turkmen *yağış* “rain”; Tuva Turkish *a't*, Mongolian *agt* “horse”), however Şçerbak disagrees with Ishakov's theory as there isn't enough evidence to support this (Şçerbak, 1998, p. 65).

Pal'mbah states that Tuva Turkish pharyngeal vowels are phonemes (distinguishing one word from another) and he lists these words as examples:

- at “name” ____ a't “horse”
 it- “to send” ____ i't “dog”
 ot “fire” ____ o't “grass”
 et- “to do” ____ e't “meat”
 ças “spring” ____ ça's “rain”
 düş “sleep” ____ dü'ş- “to fall”

aş “hungry” ____ a’ş “meal” (Tekin, 1995, p. 34).

Talat Tekin analyzes Palmbah’s list of words and he argues that non-pharyngeal vowels in Tuva Turkish are equivalent to primary long vowels in Turkish, however more data is needed to have a more accurate conclusion (Tekin, 1995, p.34).

In this research, over 900 words are studied. This analysis demonstrated that contrary to common belief, Proto-Turkic long vowels become pharyngeal vowels in Tuva Turkish.

Comparative analysis of 10 words are as below:

1. PT **hārt* “back, mountain pass” (Tekin, 1995, p. 173)

OUT art (EUTS, 20); KT art (DLT IV, 37); Kip. art, ard (KTS, 12); Turk. art; Az. ard; Turkm. ārt; Uyg. art; Tat. art; Bashk. art; Kyrg. art; Kaz. art (TLS I, 26-27); Gag. ārt, art (GTS, 2); KMalk. art (KMTS, 90); Crim. art (KrmTS, 49); Kum. art (KumTS, 40); Alt. art (ATS, 28); Khal. hā^art (WChal., 122); **Tuv. a’rt**; Yak. ārtıq (EDAL, 1157).

2. PT **āş* “food” (Tekin, 1995, p. 172)

OUT aş, aşa- “food, to eat” (EUTS, 23); KT aş, aşa- (DLT IV, 42); Kip. aş, aşa- (KTS, 14); KhT. aş (NF, 23); Turk. aş; Az. aş; Turkm. aş; Uyg. aş; Tat. aş; Kyrg. aş; Kaz. as (TLS I, 30-31); KMalk. aş (KMTS, 91); Crim. aş (KrmTS, 50); Kum aş (KumTS, 44); Khal. āş, āş (WChal., 83); Khak. as (HTS, 52); **Tuv. a’ş**; Yak. as (EDAL, 605).

3. PT **sīş-* “to swell” (Tekin, 1995, p. 176)

OUT sış- (EUTS, 207); KT sış “swollen” (DLT IV, 519); Kip. şış- (KTS, 254); Chag. şış- (ÇTS, 1049); Turk. şış-; Az. şış-; Turkm. çış-; Uzb. şış- (TLS I, 826-827); Khal. şış- (WChal., 196); Kyrg. şışi- (KırgTS, 690); Bashk. şêş- (BTS, 557); Kum. şış- (KumTS, 311); Chuv. şış- (ÇuTS, 303); **Tuv. ı’ş-**; Yak. is- (EDAL, 429).

4. PT **ñ* “dog” (Tekin, 1995, p. 176)

Kök. it “dog year” (OY, 142); OUT it (EUTS, 100); KT it (DLT IV, 221); Kip. it (KTS, 116); KhT. it (IM, 35); Turk. it; Az. it; Turkm. it; Uzb. it; Uyg. it, iş; Kyrg. it; Kaz. iyt (TLS I, 408-409); Khal. it (WChal., 141); KMalk. it (KMTS, 230); Tat. èt (TTS, 129); Bashk. èt (BTS, 159); Alt. iyt (ATS, 91); Chuv. yitī, yit (ÇuTS, 91); **Tuv. ı’t**; Yak. it (EDAL, 1029).

5. PT **bū* “lice” (Tekin, 1995, p. 176)

OUT bit (EUTS, 45); KT bit (DLT IV, 95); Kip. bit (KTS, 33); KhT. bit (IM, 20); Chag. bit (ÇTS, 155); Turk. bit; Az. bit; Turkm. bit; Uzb. bit; Uyg. pit, piş; Kyrg. bit; Kaz. bit (TLS I, 72-73); Tat. bêt (TTS, 59); Bashk. bêt (BTS, 79); Khal. bit (WChal., 93); Crim. bit (KrmTS, 62); KMalk. bit (KMTS, 123); Kum. bit (KumTS, 76); Alt. biyt (ATS, 41); Chuv. pıytī (ÇuTS, 172); **Tuv. bı’t**; Yak. bit (EDAL, 1081).

6. PT **būtu-* “to prune, to cut” (Tekin, 1995, p. 179)

OUT butık “snag, branch” (EUTS, 55); KT butık, butak (DLT IV, 120); Kip. buda- “budamak”, budağ, budak, butağ, butak; KhT. butak (IM, 22); Chag. buda- (ÇTS, 169); Turk. buda-, budak; Az. buda-, budağ; Uzb. butâklâ-, butâk; Uyg. puti-, putak; Tat. botak; Bashk. botak; Kyrg. buta-, butak; Kaz. buta-, butak (TLS I, 82-83); Turkm. pūda-, pūdak (TūTS, 538); **Tuv. bu’duq**; Yak. bitā-, butuq (EDAL, 1114).

7. PT **kūrt* “worm” (Tekin, 1995, p. 179)

OUT kırt (EUTS, 188); KT kırt (DLT IV, 383); Kip. kırt, kırd (KTS, 164); KhT. kırt (IM, 48); Chag. kırt (ÇTS, 672); Turk. kurt; Az. ğurd; Turkm. ğürt; Uzb. kırt; Uyg. kırt; Tat. kıort; Kyrg. kurt; Kaz. kırt (TLS I, 518-519); Khak. hurt (HTS, 196); Chuv. hurt (ÇuTS, 275); **Tuv. ku’rt** (EDAL, 808).

8. PT. **yūrt* “homeland, camping site” (Tekin, 1995, p. 180)

Kök. yurt (OY, 192); OUT yurt (EUTS, 305); KT. yurt (DLT IV, 816); Kip. yurt (KTS, 330); Chag. yurt (ÇTS, 1263); Turk. yurt; Turkm. yūrt; Uzb. yurt; Uyg. yurt; Tat. yort; Bashk. yort; Kyrg. yurt (TLS I, 998-999); Khal. yū^urt (WChal., 230); Crim. yurt (KrmTS, 385); Kum. yurt (KumTS, 400); Khak. çurt (HTS, 109); Alt. curt (ATS, 66); Chuv. şurt (ÇuTS, 212); **Tuv. çu’rt**; Yak. surt (EDAL, 1000).

9. PT **kūse-* “to wish” (Tekin, 1995, p. 185)

Kip. küse-, köse- (KTS, 169); Turkm. küyse- (TüTS, 431); Tat. kösen- (TTS, 229); Kyrg. küsö- (KırTS, 542); **Tuv. kü’ze-** (EDAL, 829).

10. PT **tūš* “noon” (Tekin, 1995, p. 185)

Kip. tüş, düş (KTS, 288); Chag. tüş (ÇTS, 1174); Uzb. tüş; Uyg. çüş; Tat. tōš; Bashk. tōš; Kyrg. tüş; Kaz. tūs (TLS I, 674-675); Kum. tüş (KumTS, 346); Alt. tüş (ATS, 190); **Tuv. dü’š** (EDAL, 1384).

Analysis shows that most of the Pre-Turkic and Proto-Turkic short vowels become pharyngeal vowels in Tuva Turkish, however it can also be seen that a few of Proto-Turkic long vowels become pharyngeal too.

An synchronic analysis may show that pharyngeal vowels are in phonemic contrast to short vowels but through a diachronic analysis, we can conclude that Tuva Turkish pharyngeal vowels are allophones of different phonemes.

Abbreviations

Alt.	: Altai Turkish
Az.	: Azerbaijan Turkish
Bashk.	: Bashkir Turkish
Chag.	: Chagatay Turkish
Chuv.	: Chuvash
Crim.	: Crimean Tatar Turkish
Gag.	: Gagauz Turkish
Kaz.	: Kazakh Turkish
Khak.	: Khakas
Khal.	: Khaladj Turkish
KhT.	: Khwarazm Turkish
Kip.	: Kipchak Turkish
KMalk.	: Karachai-Malkar Turkish
Kök.	: Köktürk Turkish
KT	: Karakhanid Turkic
Kum.	: Kumuk Turkish
Kyrg.	: Kyrgyz Turkish
OUT	: Old Uyghur Turkish
OY	: Orhon Yazıtları (The Orkhon Inscriptions)
PT	: Proto Turkic
Tat.	: Tatar Turkish
Turk.	: Turkish
Turkm	: Turkman Turkish
Tuv.	: Tuva Turkish
Uyg.	: Modern Uyghur Turkish
Uzb.	: Uzbek Turkish
Yak.	: Yakut Turkish
*V	: hypothetical vowel
*V̄	: hypothetical long vowel
v’	: pharyngeal vowel
v	: short vowel
v̄	: long vowel